

בעלי הבית

המתחים בקרית הלאום
והפוטנציאל המרחבי לתיקון דמוקרטי

דפנה יחזקאל

דפנה יחזקאל

בעלי הבית

המתחים בקרית הלאום והפוטנציאל המרחבי לתיקון דמוקרטי

פרויקט גמר

סטודיו אדריכלות [פרו]אקטיבית
מנחים | פרופ"ח גבי שוורץ, ד"ר דקלה יזהר
אדריכלות חוקרת
מנחה | ד"ר אורין שחר
התוכנית לארכיטקטורה
הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון
התשפ"ה | 2025

תוכן עניינים

מבוא מי בעל הבית	1
דמוקרטיה מערכת של איזונים ובלמים	8
המרחב הדמוקרטי בישראל התפתחות קריית הלאום	14
מונומנטליות וזהות מקומית המתח שבין רשמיות והדר לכוחניות והדרה	22
רשויות השלטון ארכיטקטורה ככלי לביטוי דמוקרטיה	26
המרחב הנופי נוף טבעי ונוף תרבותי ככלי לתפיסה מרחבית	39
קרית הדמוקרטיה פרשנות אדריכלית דמוקרטית	45
ביבליוגרפיה	62

מבוא

מי בעל הבית?

מאז 1992, עם חקיקת חוקי היסוד "כבוד האדם וחירותו" ו"חופש העיסוק", עברה הדמוקרטיה הישראלית מהפכה חוקתית ששינתה לחלוטין את התפיסה בכל הנוגע לזכויות אדם בישראל. מספר שנים לאחר מכן, פסק בית המשפט העליון כי הוא מוסמך לפסול חוקים הסותרים את חוקי היסוד, צעד שחזק את מעמד הרשות השופטת אך גם החרף את המתח בינה לבין הרשות המחוקקת. קרב הכוחות בין הרשויות, שהגיע לשיאו ערב אסון ה-7.10, הפך לסימן מובהק למשבר דמוקרטי מתמשך, במדינה חסרת חוקה, שסועה מבית ומאויימת מבחוץ.

במרכזו של ויכוח זה עומדת שאלת הריבונות: מיהו "בעל הבית" של המדינה? הכנסת הנבחרת המייצגת את העם, בג"ץ בעל הסמכות לעקוף את הכנסת ולפסול חוקים, או הממשלה שקובעת מדיניות? נדמה כי מרוב ויכוחים, נשכח בעל הבית האמיתי - הציבור. האזרח הפשוט נדחק מחוץ לדיון הדמוקרטי. הדמוקרטיה הליברלית, שבבסיסה עומדת ריבונות העם, הפכה לזירה של מאבק בין מוסדות השלטון - מאבק שמתנהל הרחק מהמרחב האזרחי.

קריית הלאום בירושלים, משכנה של שלושת רשויות השלטון, ממחישה היטב היבט זה. המרחב הממלכתי תוכנן והתגבש כמתחם סגור, מבוצר, מרוחק ונעדר שקיפות. המבנים מגלמים אדריכלות של כוח: חזיתות אטומות, גדרות, מצלמות ושטחי "ציבור" מצומצמים. קריית הלאום כיום, מאופיינת בתפיסה טקסית, היררכית ומדירה, השוללת את האפשרות למפגש יומיומי בין אזרחים למוסדות השלטון. מכאן עולה השאלה: אילו פעולות תכנוניות יכולות להחזיר למרחב קריית הלאום תפקוד דמוקרטי המבוסס על נגישות ושותפות אזרחית?

בפרויקט זה אני מציעה קריאה אדריכלית מחודשת לקריית הלאום מתוך ניסיון להשיב למרחב הציבורי את ייעודו הדמוקרטי. ההתערבות מבוססת על הרחבת השיח מהתמקדות בדמוקרטיה ייצוגית בלבד, כפי שמשקפת כיום במרחב, אל עבר מודלים נוספים: דמוקרטיה השתתפותית ודמוקרטיה אגוניסטית.

הפרויקט בוחן את קריית הלאום לא כמתחם סגור של שלטון, אלא כמרחב פתוח של ציבור. הוא מציע טרנספורמציה אדריכלית ותודעתית של מוקדי הכוח, מתוך תפיסה שהאזרחים הם ה"בעלים" הלגיטימיים של המרחב הדמוקרטי. דרך פעולות של פתיחה, שילוב ושיטוט נוצרת אלטרנטיבה מרחבית שמחזירה את הדמוקרטיה לאזרחים, ואת האזרחים לשלטון.

"החלום אינו שונה בהרבה מן המעשה, כמו שחושבים רבים. כל מעשיהם של בני האדם היו פעם חלומות; כל מעשיהם יהיו ביום מן הימים לחלום"

אחרית דבר, אלטנוילנד, בינימין זאב הרצל.

דמוקרטיה

מערכת של איזונים ובלמים

המילה "דמוקרטיה" נשלפת כמעט בכל דיון אקטואלי היום - חוק החסינות, פסקת ההתגברות, רפורמה במערכת המשפט, טקסי זיכרון, אירועים ממלכתיים, הפגנות וכו'. אולם כיום נדמה שהפירוש שניתן לה תלוי בשיוך הפוליטי יותר מאשר בהזדהות עם הרעיונות הניצבים בבסיסה.

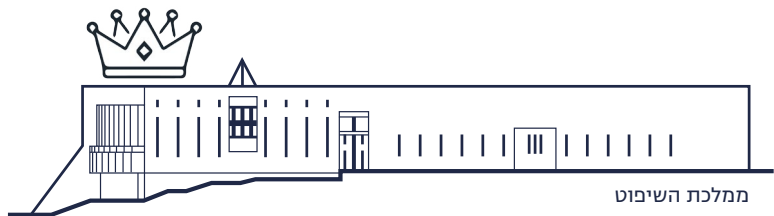
מילות המפתח בהקשר של המערכת הדמוקרטית הן איזונים ובלמים. עקרון שלטון הרוב, למשל, מאוזן בצורך להגן על המיעוט, וכל אחת משלוש הרשויות מצוידת בסמכויות שאמורות להבטיח את פעילותה העצמאית, ובד בבד לאפשר לה למנוע דומיננטיות יתר של השתיים האחרות. הרשות השופטת אחראית למעשה לוודא כי החוקים שיוזמת הרשות המחוקקת אכן משקפים את הערכים שאמורים לעמוד בבסיס הדמוקרטיה הליברלית: שוויון בפני החוק, מחויבות לזכויות אדם, לעקרונות הדמוקרטיים ולערכים של המדינה.¹

בין הרשויות אמור לשרור שיווי משקל עדין – ואף אחת לא אמורה "לנצח" את חברתה. עם זאת, בשנים האחרונות מתחדדת המחלוקת סביב יכולתן של הרשויות לקיים איזון זה. השפעותיה של "המהפכה המשפטית", ו"האקטיביזם השיפוטי", לצד התחזקותו של שיח פופוליסטי ונבחרי ציבור המעודדים קיטוב פוליטי כדרך לצבירת כוח וביסוס תמיכה ציבורית, מערערים את עקרונות הדמוקרטיה הישראלית. תהליכים אלו מובילים לשחיקה בהפרדת הרשויות, פגיעה בממלכתיות ולהגברת תחושת חוסר היציבות והאנרכיה במערכת השלטונית.

1 טובה צימוקי, מהפכה או הפיכה: המתח שבין בית המשפט העליון לכנסת, אתר החדשות וי-נט, 2020.

VS

מאז הופיע רעיון "שלטון העם" על בימת ההיסטוריה באתונה העתיקה חלפו כ-2,500 שנים. במהלך תקופה זו, עבר מושג הדמוקרטיה שינויים רבים והתפתחויות משמעותיות, החל מהמודל הישיר של הדמוקרטיה האתונאית ועד לדמוקרטיות הייצוגיות של ימינו. הדמוקרטיה הליברלית, שהתגבשה בהדרגה בעיקר מאז המאה ה-18, מתאפיינת לא רק בשליטת הרוב, אלא גם בהגנה על זכויות הפרט, הפרדת רשויות ושלטון החוק. בישראל, שהוקמה כמדינה יהודית ודמוקרטית בשנת 1948, אימוץ עקרונות הדמוקרטיה הליברלית לווה באתגרים ייחודיים הנובעים מהמורכבות החברתית, הדתית והפוליטית שלה. מאז הקמתה, עברה הדמוקרטיה הישראלית שינויים ותמורות, תוך ניסיון מתמיד לאזן בין אופייה היהודי לזה הדמוקרטי, בין צורכי הביטחון לבין חירויות הפרט, ובין מערכת משפט עצמאית לרצון הרוב.²

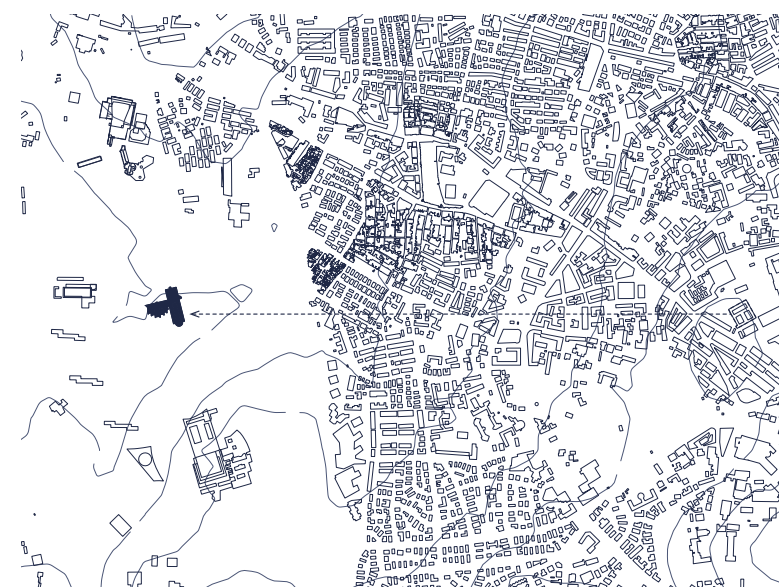
ניכר כי הקונפליקטים האידיאולוגיים שאפיינו את הדמוקרטיה הישראלית בראשית דרכה מצאו ביטוי גם במרחב הפיזי של עיר הבירה ירושלים. עם סיום מלחמת העצמאות הייתה העיר מחולקת: ירושלים המזרחית בשליטת הצבא הירדני, וירושלים המערבית בידי צה"ל. בשנים הראשונות שלאחר הקמת המדינה הוכרזה ירושלים המערבית כבירת ישראל, ורוב מוסדות השלטון הועברו אליה. מיקום קריית הלאום נבחר בקו ישיר מול העיר העתיקה, ששימשה עד אז מוקד שלטוני ותרבותי. הבחירה לא הייתה מקרית, מנהיגי המדינה ביקשו לעצב מוקד יהודי חדש, שיבטא את ריבונותה של ישראל ויבסס זהות לאומית מודרנית.³

עד אמצע שנות ה-60 פעלו מוסדות השלטון במבנים מפוזרים ברחבי העיר, בהם בית פרומין (כיום מוזיאון הכנסת) ומתחם מגרש הרוסים. בהדרגה, ובהתאם לתוכנית הקריה שהתגבשה כבר בשנות ה-50, הועתקו המוסדות לגבעת רם. תהליך זה יצר נתק בין מוסדות השלטון לבין המרקם העירוני והאזרחי, והחל לעצב את דמותה של קריית הלאום כפי שהיא מוכרת כיום.

2 שלמה חסון, **בין לאומיות לדמוקרטיה**, מכון פלורסהיימר למחקר מדיניות, 2007.
3 דורון בר, **אידיאולוגיה ונוף סמלי: קבורתם בשנית של אנשי שם באדמת ארץ ישראל 1904-1967**, הוצאת מאגנס, 2015.

מעבר הכנסת מבית פרומין לקריית הלאום, 1966

מעבר בית המשפט העליון ממגרש הרוסים לקריית הלאום, 1992

קו החלוקה 1948-1967

→ העיר העתיקה [3500 לפנה"ס]

← קרית הלאום [שנות ה-50]

מבני הציבור מנותקים
מהמרקם העירוני

מבני ציבור שזורים
בתוך המרקם העירוני

המרחב הדמוקרטי בישראל

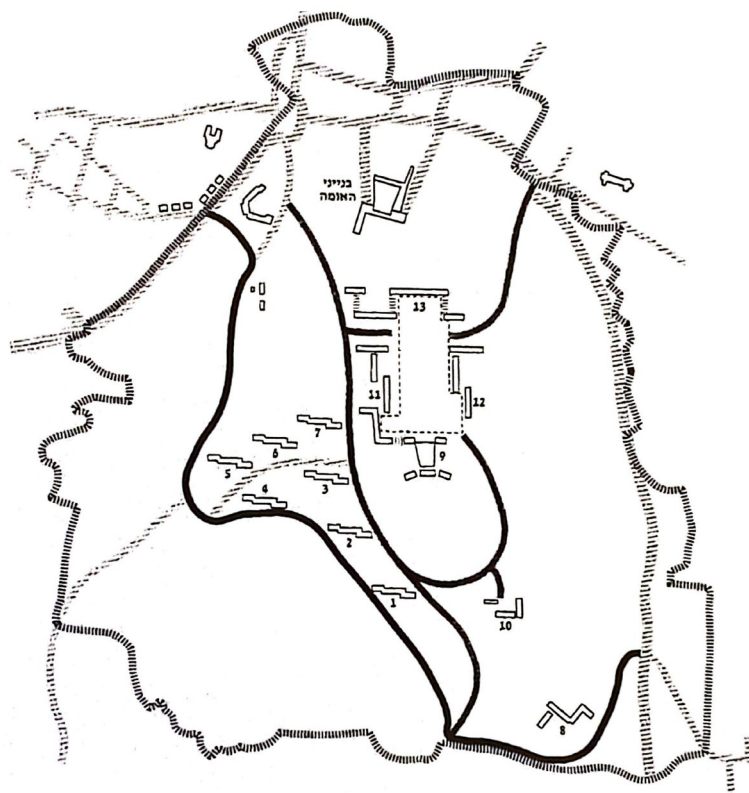
התפתחות קריית הלאום

קריית הלאום בירושלים היא מרכז השלטוני והתרבותי של הממלכתיות הישראלית ובה שוכנות שלושת רשויות השלטון. שאלת מיקומה של הקריה הוכרעה באפריל 1949 כאשר בעצת אדר' אריה שרון, ראש אגף התכנון, הופקעו חלקות קרקע בגבעת רם (מרכז העיר המערבית) בשטח כולל של 600 דונם, מתחם עצום שנותר ריק ברובו גם כיום, לאחר שבעים ושש שנה של ריבונות מדינית.¹

בראשית 1950 נערכה תחרות לתכנון מתחם הקריה, ובאותה השנה הוכרזו הזוכים: האדריכלים מוניו גיתאי-ויינראוב ואל. מנספלד. הצעתם מקדמת רעיון של קמפוס ייצוגי נפרד מהעיר שיהווה מוקד שלטוני אוטופי. תוכניתם של גיתאי-ויינראוב ומנספלד עברה כמה שינויים, חלקם שלא על דעת המתכננים, עד שנגנזה סופית. כך גם עלה בגורלן של תוכניות-אב נוספות לקריה, שנערכו במהלך שנות השישים והשבעים. בסופו של דבר, על אף התוכניות המגוונות שהוצעו, הבינוי בפועל של קריית הלאום בירושלים התגבש בהדרגה וללא תכנון כולל אחיד.²

אי הסדר ששרר מיד לאחר קום המדינה והמחסור בהסדרי קבע תבע גישה תכנונית לפיה קובצו מבני השלטון יחד על בסיס ערכים של סימבוליות, היררכיה ומונומנטאליות אדריכלית, וזאת כדי לשוות להם כוח פוליטי אל מול העם ולחזק את מעמד האומה המתחדשת.³ הכוח שמבני השלטון ביססו לעצמם דרך כלים אלו עיצב את יחסי הכוחות בין העם למדינה ויצר היררכיה שבראשה נמצא השלטון, מורם מן העם ומשקיף עליו ממרומי הגבעה. המרחב הנוצר הוא ייצוג ויזואלי מדויק של הכוחות המעצבים אותו.⁴ קריית הלאום התפתחה באופן שונה לחלוטין

מיתר העיר שמעבר לוואדי. מצד אחד מרקם אורבאני צפוף, מרחב ציבורי שוקק בו מתנהלים חיי היומיום, ומצד שני המרחב השלטוני הפתוח, מרקם של אובייקטים הצפים במרחב, מרחב פורמלי, בירוקרטי, מתחם מונומנטאלי שבו מסתתרים מבני השלטון מאחורי חומות בצורות, עליו חולשים שטחים פתוחים נרחבים שמכותרות על ידי כבישים ומגרשי חניה, ללא קשר בינו לבין הציבור הרחב.

תוכנית האב לקריית הלאום, מוניו גיתאי-ויינראוב ואל. מנספלד, 1950.
מקור: שילה הטיס רולף, משכן הכנסת בגבעת רם: תכנון ובניה, קתדרה.

מקרא:

1-7 משרדים; 9 - בניין הכנסת; 10 - לשכת הנשיא; 11 - משרד ראש הממשלה; 12 - משרד החוץ והפנים;
13 - משרד האוצר והמשפטים

- 1 צבי אפרת, "ממלכתיות" בתוך הפרויקט הישראלי: בנייה ואדריכלות - 1973-1948, כרך 2 (תל אביב: מוזיאון תל אביב לאמנות, 2004).
- 2 דוד קרויאנקר, אדריכלות בירושלים - הבנייה המודרנית מחוץ לחומות 1948-1990, "כתר" ומכון ירושלים לחקר ישראל, 1991.
- 3 שרון רוטברד, אברהם יסקי - אדריכלות קונקרטי, הוצאת בבל, 2007.
- 4 דקלה יזהר ודפנה מתוק, "לדמיין מרחבים דמוקרטיים" בתוך שרות בכירות, בעריכת שולה עמיר (הוצאת: מכון ון ליר)

בסוף שנות ה־80 החליטה ממשלת ישראל להכין תוכנית כוללת לקריית הממשלה ולכל אזור גבעת רם והכניסה הראשית לירושלים. התוכנית, שכונתה "קריית הלאום" (או "קריית האומה"), ביקשה לרכז את המוסדות השלטוניים והלאומיים לצד מוסדות תרבות ורוח. כך נבנו ונוספו למתחם הספרייה הלאומית החדשה, בית המשפט העליון, מוזיאון ישראל, האוניברסיטה העברית וגלריה לאומית מתוכננת. החזון היה לייצר מתחם ממלכתי־תרבותי שבו יתקיימו ברזמנית סמלי ריבונות, משפט, ידע ותרבות.⁵

אולם, בשל אופי התכנון האקראי שהמשיך לאורך השנים והעדר יד מכוונת אחידה, כל מבנה במתחם נבנה לפי רוח התקופה שבה נבנה ושיקף את יחסי הכוח שהתקיימו אז.⁶ משכן הנשיא, למשל, נבנה בשכונת טלביה, אזור בורגני מנותק מהקריה, ובכך ביטא את חולשתו המוסדית של המוסד הנשיאותי. בנק ישראל, שלא נכלל בתוכנית המקורית, צורף בשנות ה־70, כסמל לצמיחה הכלכלית ולפתיחת המשק לשוק העולמי, ובית המשפט העליון שנבנה בתחילת שנות ה־90 מסמל את המעבר מאדריכלות בינלאומית 'אוניברסלית' לאדריכלות פוסט-מודרנית סימבולית, השואבת השראות מהלקסיקון היהודי ומסמלי ירושלים. גם מוסדות התרבות והידע, האוניברסיטה והמוזיאונים, שולבו במתחם והביאו לפלורליזם ותרבות חתרנית, אך נותרו תחת מבטם של מוסדות השלטון בגבעת רם, מבלי ליצור מרקם עצמאי או להשתלב באופן פעיל בחיי העיר.

במובן זה, קריית הלאום אינה רק מרחב מינהלי־שלטוני. היא משמשת מראה היסטורית לתהליכים הפוליטיים, החברתיים והכלכליים שעיצבו את מדינת ישראל מאז שנות ה־50. הקריה משקפת את היחסים המורכבים בין העם לשלטון, ואת הדרך שבה סמלים אדריכליים משמשים לביטוי מתמשך של דמוקרטיה בהתהוות.

5 דוד קרויאנקר, **אדריכלות בירושלים – הבנייה המודרנית מחוץ לחומות 1948–1990** (ירושלים: בית הוצאה "כתר" ומכון ירושלים לחקר ישראל, 1991).

6 ד"ר יאיר פז, **ראשית התכנון של קריית הלאום באתר סמלי ומרד הפקידים**, מכון שכטר למדעי היהדות, 2018.

קרית הלאום, מודל המתאר מצב קיים - רשויות השלטון במרחב מבודד ומגודר, קנמ 5000-1

מונומנטליות וזהות מקומית

המתח שבין רשמיות והדר לכוחניות והדרה

בימי הקמתה של מדינת ישראל, בתקופה רוויית סכסוך ומלחמה ובצל ניתוק מן הסגנון המקומי, התחדדה השאלה בדבר עיצוב שפה אדריכלית רשמית. המדינה הצעירה ביקשה לגבש סגנון שיבטא את ערכיה הלאומיים, יגלם את שאיפותיה ויהווה נציגות חזותית לסמליה.¹ ההכרה הממסדית בדור האדריכלים הצעירים של התקופה הייתה למעשה בחירה מודעת במודרניזם ה"ניטרלי" של הסגנון הבינלאומי, כמסגרת מנחה לאדריכלות הרשמית.² התכונות שיוחסו לסגנון זה - אלמנטריות, ענייניות, בהירות, אווריריות, אלגנטיות ועכשוויות, היוו את הסימפוטמים החזותיים הרצויים של המדינה החדשה.

עם זאת לצד ההחלטה להפוך את ירושלים לבירת המדינה ולהקים בה את רשויות השלטון המרכזיות, התמודדה האדריכלות הישראלית עם אתגר נוסף. בירושלים, קנה המידה המונומנטלי תמיד התמודד עם ההיסטוריה הארוכה של העיר; כל מבנה חדש שהוקם בה לא היה רק תגובה להיסטוריה אלא גם קביעת עובדה חדשה בתוכה.³ בהתאם לעקרונות האתוס של התקופה, עוצבו המונומנטים והסמלים הלאומיים בטווח שבין הסגנון הבינלאומי לבין יראת הכבוד להיסטוריה הרחבה של ירושלים, תוך ניסיון ליצירת מערכת יחסים בין הריבון לאזרח. בכך תורגמה הזהות הלאומית הישראלית לשפה אדריכלית שהפכה את הדמוקרטיה הישראלית לדמות.⁴

ברוח תחיית האומה התגבשה שאיפה להעניק לבנייה החדשה, מחוץ לחומות העיר העתיקה, אופי מונומנטלי, במיוחד במבני הציבור. מונומנטליות זו לא התמצתה במבנה בודד, אלא נתפסה כתכונה שיכולה להתגלם במתחמים שלמים: רחובות, כיכרות ואזורים עירוניים שבהם המבנה המונומנטלי הוא רכיב מרכזי בתוך מארג רחב יותר.⁵ תפיסה זו הנחתה גם את עיצוב קריית הלאום בירושלים, שנבנתה כדי לבסס את נוכחותו של השלטון במרחב העירוני. אולם דווקא העמדה זו, ששאפה להעצים את ייצוגיות המדינה, יצרה מרחב מנותק מן הציבור והותירה את מוקדי השלטון במרחב מנוכר ובלתי אנושי.

שימוש במונומנטליות מסוג זה מציג תמונה של ריחוק וניכור בין העם לממסד, שכן הדרך הכוחנית שבה השלטון מעלה עצמו מעל הציבור נועדה לביסוס כוחו הפוליטי, בעוד שהלגיטימיות השלטונית אמורה לנבוע מעשייה חברתית ולא מהצבת המבנה 'על ראש הגבעה'. כפי שנכתב במאמר 'תשע נקודות על מונומנטליות' (1943):

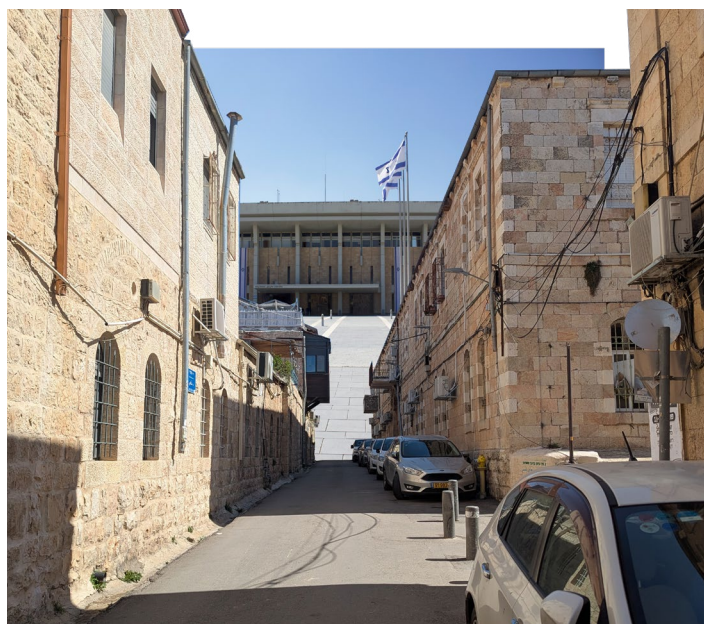
מונומנטים הם הביטוי לצרכים התרבותיים הגבוהים ביותר של האדם. הם אינם רק מבנים פיזיים, אלא גם סמלים המתורגמים מתוך הכוח הקולקטיבי של העם. המונומנטים החיוניים ביותר הם אלו המבטאים את התחושה והחשיבה של החברה שבתוכה הם נטועים.⁶

חתך משכן הכנסת בהצעה הראשוני, אדר' יוסף קלרווין, 1956.
מקור: הארכיון הציוני, מתוך האוסף של יוסף קלרווין.

5 דוד קרויאנקר, **אדריכלות בירושלים - הבנייה המודרנית מחוץ לחומות 1948-1990** (ירושלים: בית הוצאה "כתר" ומכון ירושלים לחקר ישראל, 1991).
6 Josep Lluís Sert, Fernand Léger, and Sigfried Giedion, **Nine Points on Monumentality** (1943).

1 דיאנה דולב, **"מגדל השן בקריית הלאום: התכנית האדריכלית לקמפוס בגבעת רם"**, זמנים: רבעון - להיסטוריה, סתיו 2006, גיליון מיוחד: אבני-שפה-התחלות אדריכליות בארץ, (תל אביב: החברה ההיסטורית הישראלית, אוניברסיטת תל אביב), 91,92.
2 צבי אפרת, **"אפור" בתוך הפרויקט הישראלי: בנייה ואדריכלות 1948-1973**, **ברך 1** (תל אביב: מוזיאון תל אביב לאמנות, 2004).
3 שרון רוטברד, אברהם יסקי, **אדריכלות קונקרטיה** (תל אביב: בבל ומשכל, 2007).
4 דקלה יזהר ודפנה מתוק, **"לדמיין מרחבים דמוקרטיים" בתוך שרות בכירות**, בעריכת טולה עמיר (הוצאת: מכון ון ליר)

האם אפשר גם אחרת? קולאז' של מבני רשויות השלטון נטועים בין סימטאות ירושלים

כל צורת שלטון מבוססת על חלוקה בין שליטים לנשלטים. בחברה דמוקרטית, ההנחה היא שהשליט צריך להתייחס להלכי הרוח של הנשלטים, שכן הוא מייצג את תפיסתם ולא את תפיסתו האישית. לשלטון יש צורך בהסכמת הציבור ובשיתוף פעולה מצידו, ותהליך דמוקרטי מאופיין בדו-שיח בין הממסד לבין הנשלטים. המרחב הציבורי, בו מתנהל הדיון והביקורת, מהווה זירה המתווכת בין המרחב הפרטי למרחב השלטוני.⁷ בעוד המרחב השלטוני מתאפיין בערכים פורמליים ובירוקרטיים, המרחב הציבורי מאפשר דיון רציונאלי, שוויוני ובלתי פורמלי, ומהווה מנגנון פיקוח וביקורת על סמכות המדינה.⁸

ניתן לראות כי האדריכלות המונומנטלית של רשויות השלטון בישראל נולדה מתוך אתוס לאומי ושאיפה לייצר שפה רשמית למדינה החדשה, אך בה בעת יצרה ריחוק וניכור בין הממסד לאזרח. המתח בין סמליות לאומית לבין קנה מידה אנושי, בין כוחניות שלטונית לבין לגיטימיות חברתית, מעלה את הצורך לבחון מחדש את תפקידם של המונומנטים במרחב הדמוקרטי. קריית הלאום מהווה דוגמה מובהקת למתח זה והאתגר האדריכלי-חברתי העומד בפני מרחב זה הוא הפיכתו למקום נגיש, פתוח ומאפשר השתתפות.

7 דקלה יזהר ודפנה מתוק, "לדמיין מרחבים דמוקרטיים" בתוך שרות בכירות, בעריכת טולה עמיר (הוצאת: מכון ון ליר)

8 Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*.

רשויות השלטון

ארכיטקטורה ככלי לביטוי דמוקרטיה

בשנים הראשונות למדינה נדדו מבני הרשויות בין כמה כתובות בתל-אביב ובירושלים. מיקומה המוכר ביותר של הכנסת לפני מעברה לקרית הלאום הוא בית פרומין שכיום משמש כמוזיאון הכנסת. כמו כן, בית המשפט העליון שכן גם הוא במרכז העיר לפני העתקתו בשנות ה-90 לקרית הלאום ומיקומו היה במגרש הרוסים, כיום בית משפט השלום.

המבנה הראשון שהועתק לקרית הלאום היה משכן הכנסת כאשר ב-1956 הוכרזה תחרות פומבית, לתכנון משכן קבע לכנסת בקריית הממשלה. התוכנית הזוכה של האדריכל יוסף קלרוויין הציעה בניין מלבני פשוט, עטוף מכל עבר בשורת עמודים, אולם המליאה במרכזו ומשני צדדיו חצרות פנימיות - אדריכלות ניאו-קלאסית רדוקטיבית. שופטי ההתחרות נימקו את בחירתם בכך שהבניין של קלרוויין: "מבטא יפה ומשרת את ייעודו המיוחד על-ידי העמדתו על רמה בעלת ממדים לא מוגזמים, [...] ועל-ידי הופעה אצילה של גוף הבניין מכל הצדדים. [...] השימוש ברמזים קלאסיים בקומפוזיציה הארכיטקטונית מעניק לבניין את הסגולה לעורר יראת כבוד בכל המתקרב אליו".¹

משכן הכנסת, אדר' יוסף קלרוויין אדר' רם כרמי, 1966.
מקור: הארכיון הציוני, מתוך האוסף של יוסף קלרוויין.

1 שילה הטיס רולף, "משכן הכנסת בגבעת רם: תכנון ובניה", קתדרה 96 (תמוז תש"ס): 137.

מוסדות שלטון ברחבי העולם חיפשו לאורך הדורות השראה באדריכלות הקלאסית, ובעיקר במקדש היווני, שביטא יציבות, סמכות ומונומנטליות. בתי פרלמנט, מוזיאונים ובנקים רבים אימצו את שפתו של הפרתנון כדי לשוות לעצמם סמכותיות וקשר למסורת.² מגמה זו השפיעה גם על התחרות לתכנון משכן הכנסת, שבה בלטה נטייה לשימוש ברמזים קלאסיים, כבסיס ליצירת סמליות ממלכתית ומונומנטלית.

הפרתנון באתונה, יוון העתיקה, תצלום משנת 1978.
מקור: ויקיפדיה

עם פרסום תוצאות ההתחרות קמה סערה בקרב הקהילה המקצועית, שיצאה בביקורת גלויה והחלה לרקוח מזימות ולחצים שונים לשם הפרת תוכניתו של קלרוויין. הדור הצעיר של אדריכלי המדינה דחה נחרצות את הנסיגה לייצוג שמרני, הסותר את הרוח הפרוגרסיבית של אדריכלות השעה הבינלאומית.³ בעקבות הביקורת הוקמה ועדת ביצוע, שהובילה לשינויים בתכנון: החצר הפנימית הצפונית בוטלה, אולם המליאה הועבר לצדו המזרחי של המבנה, וטורי העמודים צומצמו באופן משמעותי.

2 דוד קרויאנקר, אדריכלות בירושלים - הבנייה המודרנית מחוץ לחומות 1948-1990 (ירושלים: בית הוצאה "כתר" ומכון ירושלים לחקר ישראל, 1991).

3 שילה הטיס רולף, "משכן הכנסת בגבעת רם: תכנון ובניה", קתדרה 96 (תמוז תש"ס): 139.

בשלב זה הוזמן האדריכל דב כרמי, יחד עם בנו רם, להציע שינויים נוספים בתכנון, ואלו הכינו גרסה חדשה שהפכה את המבנה מריבוע למלבן, צמצמה את שטחו והקטינה את מספר העמודים. תכנון זה אושר בשנת 1960, ולאחר שנים של עבודה נחנך משכן הכנסת ב-30 באוגוסט 1966.

בביקורת שנכתבה על המבנה בסימפוזיון "תוי", נטען:

בניין הכנסת, כפי שהוקם למעשה, וכפי שהוא מתגלה כיום לנוכח עיני המסתכל, שונה מאד מן התכנית הראשונה להקמתו... בסופו של דבר, הוקם בניין, שאין בו רוח יוצרת אחידה, והוא מתגלה, אף בראייה ראשונה, כצירוף בלתי-מוצלח של רעיונות שונים, ואולי מנוגדים. לא ליכוד הרמוני, אלא שעטנז.⁴

בשנים 2004–2008 תוכננה והוקמה הרחבת משכן הכנסת בידי האדריכל נחום מלצר. ההרחבה נדרשה משום שהמבנה המקורי, בתכנונו של יוסף קלרווין, לא סיפק עוד מענה לצורכי הכנסת המתרחבת, ולפיכך נבנתה תוספת רחבת היקף שנועדה להכיל פונקציות חדשות ומורחבות. מלצר ביקש ליצור תוספת שאינה מתחרה במבנה המקורי אלא משלימה אותו, תוך שמירה על רצף צורני וחומרי, ובה בעת שילוב אלמנטים עכשוויים יותר המשקפים את אופייה המתפתח של הכנסת.⁵ הקונספט האדריכלי עמד על יצירת שפה המשלבת בין כבוד למסורת האדריכלית של קלרווין לבין צרכים מודרניים של שקיפות, פתיחות ויכולת תפקוד עדכנית. התוצאה הייתה מבנה שמצד אחד משתלב בנוף ההיסטורי של המשכן, ומצד שני מצביע על דינמיות ועל חיותו של המוסד הדמוקרטי בישראל.

בהשוואה למבני פרלמנט אחרים בעולם, משכן הכנסת נעדר את המונומנטליות המזוהה עם מוסדות שלטון – אין בו גרם מדרגות אדיר כמו בקונגרס האמריקאי או כיפה בולטת כמו ברייכסטאג הגרמני. במקום זאת, האלמנט המונומנטלי המרכזי של המבנה הוא הכיכר הנרחבת שבחזיתו. כיכר זו, על אף שהיא מעניקה למבנה תחושת הדר, יוצרת נתק משמעותי בין הכנסת לבין המרחב האזרחי, מרחיקה אותו מהרחוב ומשדרת ריחוק מהציבור. נוסף על כך, מיקומו של המבנה בראש גבעה

4 'האזרחי', **ארבעים עמודי הכנסת**, מעריב, 1966.

5 אדר' נחום מלצר, **ראיון אישי**, 2025.

מעניק לו מעמד ריבוני, המסמל את המרכזיות של הכנסת בהיררכיה הפוליטית של המדינה. עם זאת, המיקום והתכנון יוצרים גם תחושה של ניתוק ושליטה מרחוק, המדירים את האזרחים מהמרחב הדמוקרטי.⁶ בעוד שהיעדר פאר מוגזם עשוי לרמוז על עקרונות של דמוקרטיה ישירה יותר, התחושה הכללית שמעביר המבנה היא של מוסד שלטוני מבודד, המוצב כמעין מבצר בלתי נגיש בראש ההר.

פרשת תכנונו ובנייתו של משכן הקבע לכנסת מביאה לשיאן את ההתחבטויות באשר לדמותו הייצוגית של השלטון הישראלי. בניין זה מסמל יותר מכל את היעדרו של "קצה חוט" אדריכלי – מסורות בנייה, מודלים קודמים, סמלים קולקטיביים, חוקה ומבנה שלטוני ברור – המאפשר לעצב בניין ישראלי קאנוני.

עם זאת פרשת תכנון הכנסת, "מלוכלכת" ככל שהייתה, מציינת את התעוררותו של הדיון הביקורתי בקרב קהילת האדריכלים המקומית והציבור הרחב. בדיון זה, שעסק בשאלות של סגנון, הבעה, סמכות, זהות, לאומיות ומקומיות, אפשר לזהות את ניצניה הרעיוניים הראשונים של ה"פוסט-מודרניות" הישראלית.⁷ דווקא המאבקים שהתנהלו סביב המבנה הפכו אותו לאבן בוחן תרבותית. הם חשפו את הפער בין אדריכלות שמוכתבת "מלמעלה" לאדריכלות שנובעת "מלמטה". בין הרצון ליצור מונומנט לאומי לבין הצורך להישאר נאמן לערכים דמוקרטיים של פשטות, נגישות ושוויון. במובן זה, ניתן לראות בפרשה ביטוי מוקדם לרעיונות פוסט-מודרניים בישראל, שכן באותה תקופה בה נבנה עלתה בישראל המודעות לכך שאדריכלות איננה רק פעולה של בנייה, אלא גם ייצוג של זהות, כוח, חברה ופוליטיקה. כך הונח הבסיס לשיח ביקורתי, שעתיד להעמיד במרכזו את שאלת הייצוג ואת הביקורת על הסמכות האדריכלית והפוליטית כאחד.

6 סימפוזיון תוי, **תוי: רבעון לאדריכלות**, 1967.

7 שילה הטיס רולף, **"משכן הכנסת בגבעת רם: תכנון ובניה"**, קתדרה 96 (תמוז תש"ס): 162–163.

בעוד שבשנות ה-60 החלה לחלחל בישראל רוח הפוסט־מודרניזם, שהתבטאה בביקורת על סמכותיותו של הממסד ובקריאה לשיח פתוח יותר עם הציבור, הרי שבשנות ה-90 כבר ניתן היה לראות את ביטויה המובהק בתכנון בית המשפט העליון. המבנה, שנחנך בשנת 1992, משקף היטב את מגמות הפוסט־מודרניזם - שילוב בין סימבוליות אוניברסלית למרכיבים מקומיים, שימוש בשפה אדריכלית מורכבת ורב־שכבתית, והצבת חוויית המשתמש כחלק בלתי נפרד מהמסר האדריכלי.⁸

מאז קום המדינה ועד 1992, שכן בית המשפט העליון בבניין ישן במגרש הרוסים, במרכז העיר. בתחילת שנות ה-80, החליטה קרן רוטשילד-יד הנדיב לממן את הקמת משכן ייצוגי לערכאה השיפוטית העליונה. לאחר שנבדקו חלופות שונות, הוחלט להקים את הבניין במרכז הקריה בגבעת רם. החלטה זו יצרה מציאות חדשה של ריכוז רשויות השלטון באתר אחד. בסוף 1985, הכריזה הקרן על תחרות ארצית ובינלאומית לתכנון בניין בית המשפט. האדריכלים רם כרמי ועדה כרמי-מלמד זכו בפרס הראשון. תוכניות הבניין של המשרד הנבחר זכו להערכה רבה בזכות תרגומם של מושגים מופשטים כמו צדק ושוויון, מוסר וחוק, לשפה פיסית-אדריכלית, שמתבססת על "הידור מופנם", ללא שימוש במרכיבים מונומנטליים חיצוניים.⁹

האדריכלים בחרו לעטוף את מבנה בית המשפט בחומת אבן, כך שהבניין "יצמח מן הנוף הסובב". מטרת השימוש באבן הייתה לבטא את "רוח המקום" יותר משהוא מבטא צורך פונקציונלי זה או אחר. בהצהרת הכוונות של ההצעה שהגישו רם ועדה כרמי נכתב כך:

המבנה צריך להיות ציון-דרך בין העיר למערכת בנייני הממשלה [...] עליו להתייחס אל סביבתו הקרובה, וכן אל ההקשר העירוני הרחב יותר. כוונתנו ליצור קשר הרמוני בין המוסדות המבצעים, המחוקקים והשיפוטיים, וליצור אתר שהוא חלק מרצף גדול יותר.¹⁰

8 אלונה נצן-שיפטן, "יש אבנים עם לב אדם": על מונומנטים, מודרניזם ושימור בכותל המערבי, תיאוריה וביקורת 38-39 (חורף 2011): 81.

9 רם כרמי, אדריכלות לירית, עיבוד טקסט: יוסף שרון, עריכת טקסט: דפנה רז, עיצוב גרפי, עריכת דימויים והפקה: מיכאל גורדון (תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2001).

10 מיכאל לוין, בניין בית-המשפט העליון בירושלים: תחרות אדריכלות, תל

בפועל, תוכנית כללית של קריית הלאום מציגה את בניין בית המשפט העליון במרכז של במה טבעית. הטופוגרפיה של האתר מעמידה את הבניין כאבן הראשה של הקריה כולה: במזרח, הבניין ניבט אל מורדות גן סאקר ואל שכונות נחלאות ומחנה יהודה, במערב, הוא צופה אל בנק ישראל ואחרים מבנייני הממשלה. למרות שנבנה בתקופה שבה האג'נדה האדריכלית בישראל דגלה בערכים של אורבניות וקשר עם העיר, בית המשפט העליון מרוחק מן המרקם העירוני וטובל בתוך שטח פתוח רחב ידיים בדומה לשאר מבני הקריה.

האדריכלים דאגו להדגיש בהצעתם כי תחושת השייכות במבנה בית המשפט העליון צריכה לשקף את הקשר בין האזרח למוסדות הדמוקרטיים, תוך יצירת תחושה שהבניין "שלי" כשם שהעיר היא "שלי", ואף "שלנו" - מקום שיפח גאוה וייצור אוריינטציה תרבותית.¹¹ עם זאת, קיים פער בין כוונות אלו לבין חוויית השתתפות בפועל: המבנה נתפס כמרחב מנותק, הפועל כעיר בתוך עיר, מוקף חומות שמקשות על תחושת הנגישות והשייכות. הכוונה הברורה של התנועה במבנה מייצרת תחושה של שליטה, המונעת חוויה חופשית של שיטוט או קשר בלתי-אמצעי עם המקום. מבקרים חשים כי הסמכות האדריכלית מכוונת את התנהלותם, בעוד השופטים ממוקמים במפלס גבוה, הרחק מההמולה, מה שיוצר תחושת היררכיה מובהקת.

דיוקן קבוצתי לרגל הקמת בית המשפט העליון, 1992.
מקור: צולם בעת סיור במבנה.

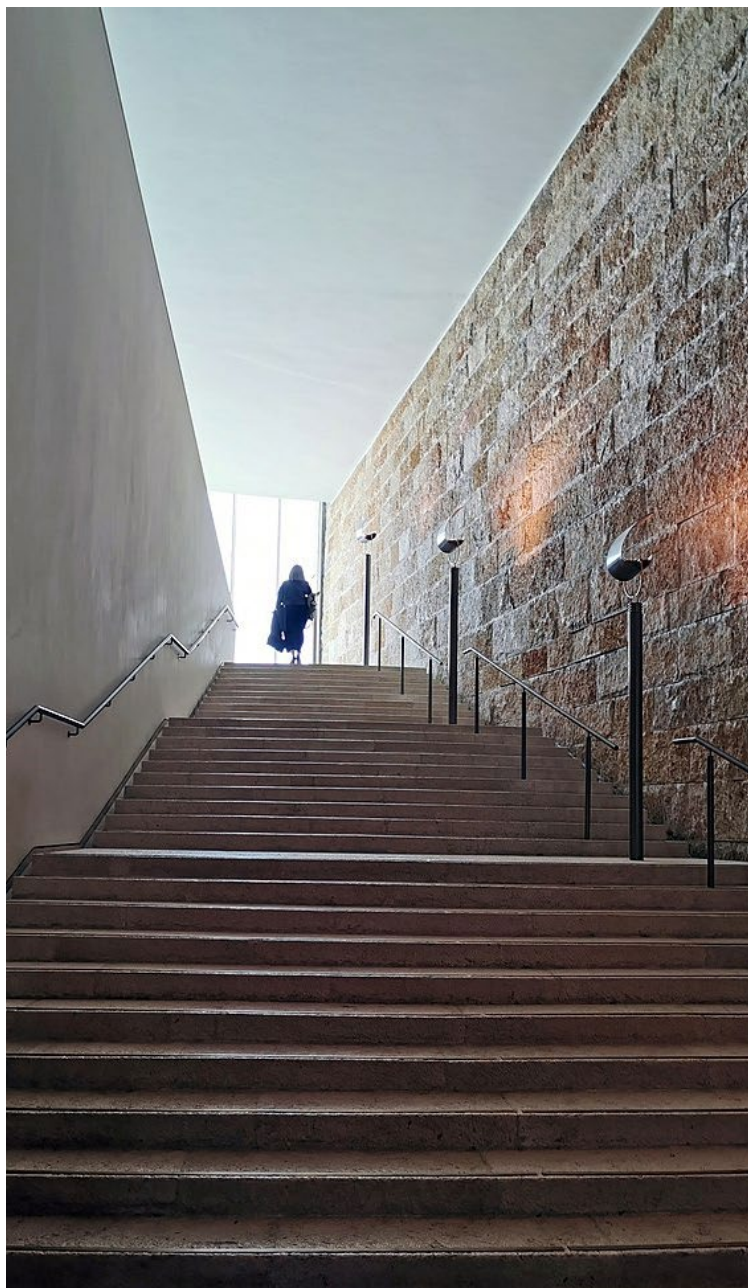
יש הטוענים כי הציור המוצג בכניסה לבית המשפט העליון מעורר אסוציאציות להסעודה האחרונה ומשקף אליטיסטיות ועליונות של מערכת המשפט.

אביב: מוזיאון תל אביב, 1987.

11 רם כרמי, אדריכלות לירית, עיבוד טקסט: יוסף שרון, עריכת טקסט: דפנה רז, עיצוב גרפי, עריכת דימויים והפקה: מיכאל גורדון (תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2001).

ישראל פרקר, חללי פנים בבית המשפט העליון, ירושלים, 2020
מקור: אתר האינטרנט פיקיוויקי

למרות השימוש בחומרים מקומיים ובחזות חיצונית צנועה, אלמנטים סמליים במבנה, כמו אור טבעי מסונן ומפוקח המזכיר מבני דת, או הציור בכניסה המזכיר את "הסעודה האחרונה", משרים אוירה של מבנה פולחן. תחושת ההפרדה בין ה"קודש" שבפנים ל"חול" שבחוץ מעמיקה את הריחוק בין הציבור לרשות השופטת. בכך, מבנה זה, שתוכנן לסמל ערכים של שקיפות וצדק, עלול דווקא לחזק את תחושת האטימות והעליונות של מערכת המשפט כלפי האזרחים שאותם היא נועדה לשרת.

המרחב הנופי

נוף טבעי ונוף תרבותי ככלי לתפיסה מרחבית

הבינוי בקריית הלאום התאפיין מראשיתו בשילוב בין מבנים מונומנטליים, המשקפים את אופייה הממלכתי של הקריה, לבין שטחים פתוחים רחבי ידיים, שנשמרו כחלק מהחזון המקורי של "עיר גנים". הסביבה הפיזית של גבעת רם, שהתאפיינה בריק יחסי ובהיעדר הקשרים קודמים, אפשרה למתכננים לפעול מתוך תחושת לוח חלק. עבור אדריכלים מודרניסטיים, זה היה חלום אידאלי: מרחב שבו ניתן לבנות עולם נכון וצודק, מנותק מההיסטוריה ומהעיר הקיימת.¹

נוסף על כך, השכבה הנופית בקריית הלאום היא נדבך מהותי בהבנת יחסי הגומלין שבין המרחב הייצוגי למרחב האזרחי. לצד מבני השלטון המונומנטליים, נעשה לאורך השנים ניסיון לשלב מרחבים פתוחים, ציבוריים ויומיומיים. אחד הניסיונות הבולטים לכך הוא גן וואהל לורדים (גן הוורדים), שהוקם בשנות ה-50. הגן תוכנן במתכונת פורמלית וסימטרית, כמרחב טקסי המוקדש בעיקר למעמדי זיכרון ולביקורים רשמיים.² אף שתוכנן כפארק ציבורי, נוכחותו בשולי הקריה, עיצבו הנוקשה והמרחק מן השימושים היומיומיים בעיר הפכו אותו לחלל מבודד, כמעט מוזיאוני. גם כיום הגן כמעט ואינו מתפקד כמרחב אזרחי חי, אלא נותר זירה שקטה, כמעט ריקה, שבה הממד הייצוגי גובר על הממד הציבורי.

מולו משתרע גן סאקר, שנחנך בשנות ה-70 כפארק עירוני גדול ונגיש. בניגוד לגן הוורדים, גן סאקר חי ופועם: הוא מארח פעילות ספורטיבית, פיקניקים, מפגשים חברתיים, פסטיבלים עירוניים ואף הפגנות. זהו מרחב פתוח שמשרת מגוון אוכלוסיות, ומאפשר שימושים בלתי מתוכננים מראש. גן סאקר מגלם את האפשרות של עירוניות יומיומית, ומציע דגם של דמוקרטיה חיה דרך הפרקטיקות שנעשות בו.

1 דיאנה דולב, "מגדל השן בקריית הלאום: התכנית האדריכלית לקמפוס בגבעת רם", זמנים: רבעון – להיסטוריה, סתיו 2006, גיליון מיוחד: אבני-שפה – התחלות אדריכליות בארץ, (תל אביב: החברה ההיסטורית הישראלית, אוניברסיטת תל אביב), 92.

2 זאב וילנאי, ירושלים: העיר החדשה וסביבתה ברח' ד', הוצאת אחיעבר, 1976.

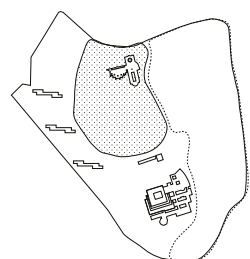

גן הורדים, ארגון בוסאנו, 2025. מקור: אתר עיריית ירושלים

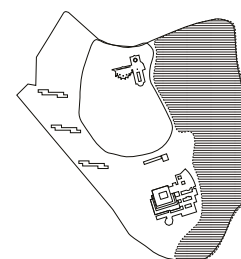

גן סאקר ביום העצמאות, עיראל לו, 2008. מקור: ויקיפדיה

גן הורדים (1981)

מרחב פורמלי, סימטרי ומונומנטלי, שתוכנן בעיקר לטקסים רשמיים ולזיכרון. עיצובו הנוקשה ומיקומו בשולי הקריה הפכו אותו לחלל מבודד ושקט, שבו הממד הייצוגי גובר על הפונקציה הציבורית.

גן סאקר (1965)

מרחב עירוני פתוח, נגיש ותוסס, שבו מתרחשת פעילות יומיומית מגוונת: ספורט, פנאי, מפגשים חברתיים והפגנות. הוא מגלם חיות עירונית ודינמיות, ומאפשר ביטוי דמוקרטי דרך שימושים ספונטניים.

בין שני הקטבים – גן סאקר הציבורי והחי לבין גן הורדים הייצוגי והמבודד, נפרש ציר טבעי של חורשת עצים: שדרת אורנים, ברושים וזיתים. הציר הזה הוא לא רק חיבור פיזי אלא גם סמלי בין שני עולמות שונים: האחד, עולם ממלכתי, פורמלי ומנותק; והשני, עולם אזרחי, יומיומי ופתוח. כאן מתמקמת ההצעה האדריכלית: לחזק את הציר, לטוות אותו מחדש כמרחב שיטוט מזמין ורב-שכבתי, ולהפוך אותו לתווך שבו הדמוקרטיה מתהווה באופן אחר- פחות טקסי ויותר משתף.

קרית הדמוקרטיה

פרשנות אדריכלית דמוקרטית

המרחב העירוני של ירושלים לא התפתח מתוך רעיון תכנוני אחיד, אלא סביב מוקדים ציבוריים שנוצרו בתקופות שונות, וכל אחד מהם מהווה עדות לערכים ולשאיפות של זמנו. קריית הלאום, שהושפעה מתפיסות מודרניות דוגמת מודל עיר הגנים שתרמו לפירוק המרחב העירוני ולפרוורו, מדגישה את הצורך בבחינה מחודשת של מקומה של הקריה בתוך ההקשר העירוני הרחב.¹ בתוך כך, פעולת ההתערבות במרחב אינה מסתכמת בעיצוב פיזי בלבד, אלא מעצבת גם תהליכים פוליטיים וחברתיים, כאשר הסביבה הבנויה מתפקדת כמרחב מתווך של יחסי כוח.²

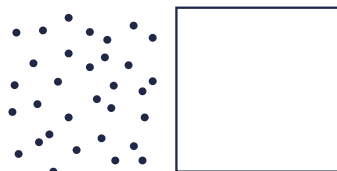
בספרו "העם נגד הדמוקרטיה"³, ד"ר יאשה מונק מסביר כי בתהליך היסטורי מתמשך התרחקה הדמוקרטיה הליברלית, המקדשת את זכויות הפרט ואת אי ההתערבות של המדינה בחיי אזרחיה, ממטרתה העיקרית: לבטא את רצון העם. בעקבות תהליך זה, מביעים עמים רבים יותר ויותר את חוסר האמון שלהם בשיטה. במקום, הם תומכים בשליטים שאמנם נבחרים בבחירות דמוקרטיות, אולם עמדותיהם חותרות תחת אותם ערכים שהוזכרו קודם לכן כבסיס לדמוקרטיה הליברלית: חירות הפרט, זכויות המיעוט ואיזון בין רשויות.

בעידן זה, המרחב הציבורי חשוב לא רק לשיקוף סמלי של הדמוקרטיה, אלא גם ככלי להחזרת אמון הציבור במערכת הדמוקרטית. על כן, יש להרחיב את מאגר הטיפולוגיות הדמוקרטיות בקריית הלאום, כך שכלל המרחב יתאפיין בתבניות שונות שייצגו את היחסים החברתיים המגוונים ויבטאו את מגוון הקולות והדרכים בהן ניתן לקיים דמוקרטיה.

¹ דוד קרויאנקר, **אדריכלות בירושלים – הבנייה המודרנית מחוץ לחומות 1948-1990** (ירושלים: בית הוצאה "כתר" ומכון ירושלים לחקר ישראל, 1991).

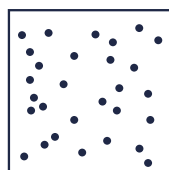
² אלונה נצן-שיפטן, **"יש אבנים עם לב אדם": על מונומנטים, מודרניזם ושימור בכותל המערבי**, תיאוריה וביקורת 38-39 (חורף 2011).

³ Monk, Yascha. **The People vs Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It**. Harvard University Press, 2018.

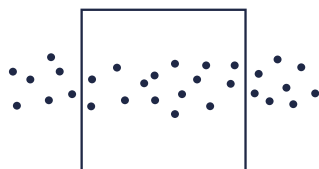
**דמוקרטיה
ייצוגית**

המרחב מתארגן סביב מוסדות שלטון מובהקים, שבהם מתקבלות ההחלטות בשם הציבור, בעוד האזרחים נוכחים בעיקר כצופים ולא כמשתתפים פעילים.

**דמוקרטיה
השתתפותית**

מרחב מתוכנן כך שיעודד מפגש, דיאלוג ופעולה ישירה של האזרחים, עם דגש על חללים פתוחים ונגישים המאפשרים מעורבות משותפת.

**דמוקרטיה
אגוניסטית**

המרחב מבטא את המחלוקת והעימות כחלק מהחוויה הדמוקרטית, באמצעות כיכרות מחאה, צירים נשברים ומוקדים המעוררים חיכוך ודיון.

קריית הלאום בישראל מתפקדת כיום בעיקר במודל של דמוקרטיה ייצוגית. סמכות נמסרת לידי נבחרי הציבור, והמוסדות הפוליטיים מבטאים יציבות, היררכיה וסמכותיות, ערכים הכרחיים לניהול מערכת רחבה ומורכבת.⁴ ביטוי לכך ניתן גם בממד האדריכלי: מבני השלטון מתוכננים כישויות מובהקות ונפרדות מן המרחב העירוני הסובב אותם, ובכך הם מייצרים דימוי של עוצמה, המשכיות וסדר. לצד מודל זה מתגבשות תפיסות אחרות של דמוקרטיה, כגון הדמוקרטיה ההשתתפותית, השואפת להרחיב את מעורבות הציבור במוסדות ובתהליכים ולצמצם את ההפרדה בינם לבין חיי היומיום, וכן הדמוקרטיה האגוניסטית, כפי שמנסחת שנטל מוף⁵ הרואה במחלוקת ובקונפליקט נדבך חיוני למרחב ציבורי חי ודינמי. שלושת המודלים אינם סותרים זה את זה, אלא מתקיימים במתח פורה, המעלה שאלות קריטיות על אופן עיצוב הקריה השלטונית: האם עליה לשקף היררכיה וסמכותיות, לאפשר השתתפות פעילה, או ליצור זירה של מחלוקת לגיטימית.

על רקע זה עולה הצורך לבחון את עקרון ה"שדה", כפי שמציע סטאן אלן⁶, כמודל אדריכלי המסוגל לתת ביטוי לפיזור, לשותפות ולריכוז נקודות מבט. עקרון זה מזמין מעבר מתפיסה של אובייקט מונומנטלי יחיד לרשת של יחסים, קשרים וזרימות, ובכך יוצר מרחב שאינו מגדיר גבול חד בין שלטון לציבור, אלא מגלם את המתח ביניהם. המשמעות הביקורתית של גישה זו היא בהצבת אלטרנטיבה למודל הממסדי המוכר. במקום ארכיטקטורה המדגישה ריחוק והפרדה, נבנית שפה תכנונית השואפת לשקף את האופי הרביקולי של החברה הישראלית.

4 Jürgen Habermas, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Cambridge, MA: MIT Press, 1996).

5 Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox* (London: Verso, 2000).

6 Stan Allen, *Points + Lines: Diagrams and Projects for the City* (New York: Princeton Architectural Press, 1999).

חלופת דמוקרטיה ייצוגית

מבנים בקני-מידה שונים משולבים בצירים להולכי רגל בהשראת עקרונות "עיר הגנים", תוך שמירה על מבני השלטון ועל המרחבים הציבוריים הקיימים.

חלופת דמוקרטיה השתתפותית

הצבת המבנים נשענת על תצורת האגורה היוונית ומעצבת את המרחבים שבניהם כמרכזי מפגש ופעולה אזרחית.

חלופת דמוקרטיה אגוניסטית

הקונפליקט מונח באמצעות שבירת הצירים, יצירת כיכרות מחאה בגדלים משתנים והתערבות ישירה במבני השלטון ובמרחבים הציבוריים שלהם.

חלופות תכנון בהשראת תבניות דמוקרטיות

מבט על רצועת הממשלה ("Band des Bundes") לאורך נהר השפלה בברלין מכיוון הנהר, Hajo Dietz / Nürnberg Luftbild, 2016. מקור: Nürnberg Luftbild, 2016.

הפגנת חקלאים מול פרלמנט האיחוד האירופי בבריסל, 2023. צילום: לא ידוע. מקור: Wikimedia Commons.

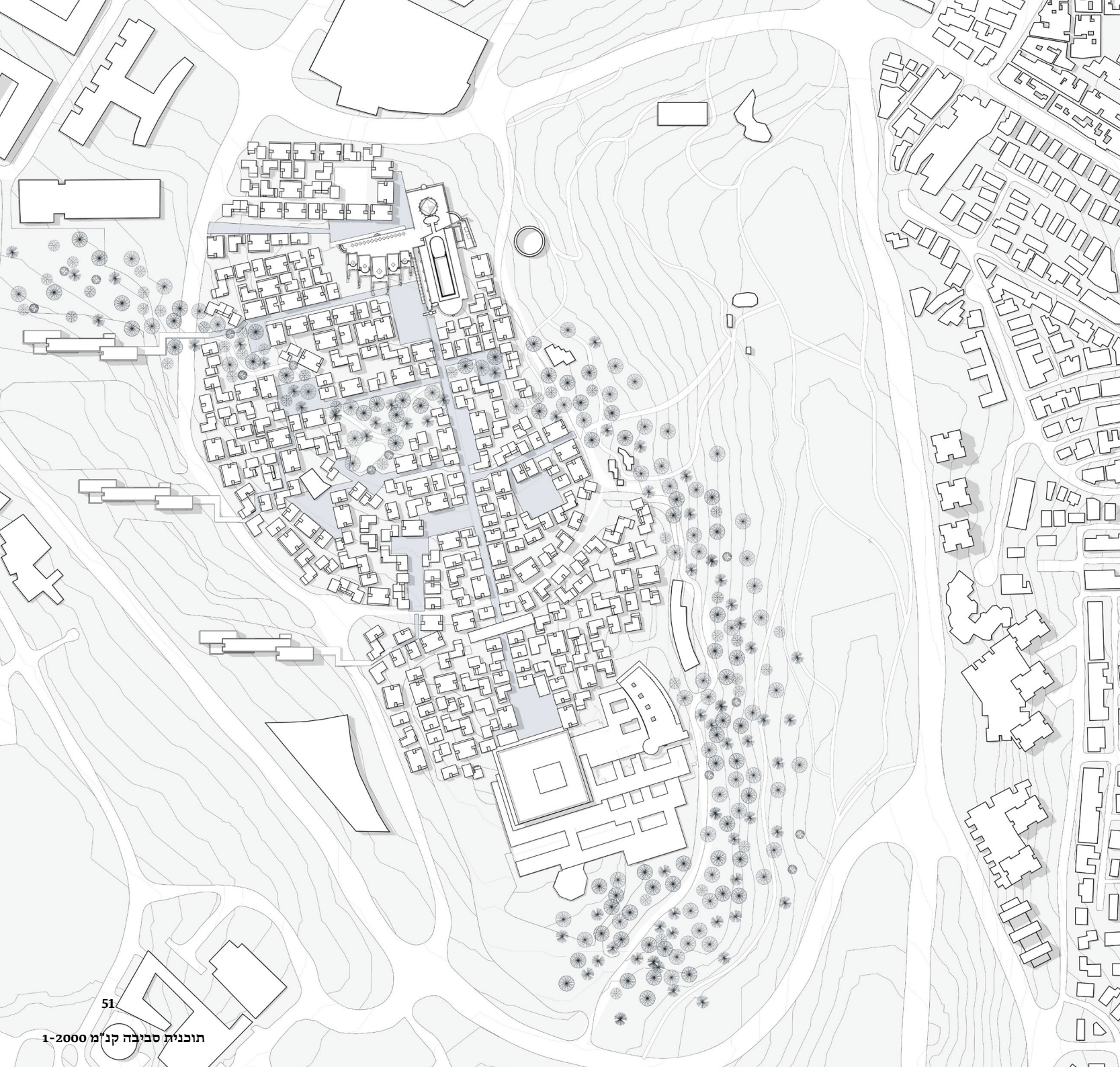
ניתן לראות תקדימים בעולם שמחזקים עמדה זו. ברלין חידשה את רובע הממשל לאורך נהר השפלה תוך הדגשת רצף ציבורי פתוח, המאפשר לאזרח לנוע בין מוזיאונים, טיילת ומבני ממשל כמעט באותו מרחב. בבריסל, אזור האיחוד האירופי משמש גם מוקד למחאות ולהתכנסויות אזרחיות, כך שהמרחב מגלם לא רק סמכותיות מוסדית, אלא גם לגיטימציה להתנגדות. מקרים אלה מדגימים כיצד ארכיטקטורה יכולה לשלב בין ייצוגיות לבין השתתפות וקונפליקט כחלק בלתי נפרד מן המרחב הדמוקרטי.

על בסיס עקרון ה"שדה" עולה השאלה כיצד ניתן לנסח בשפה אדריכלית את יחסי השותפות, המחלוקת והפיזור. המהלך התכנוני המוצע כאן מתרגם את התיאוריה לשורה של אסטרטגיות מרחביות המעצבות את הקריה השלטונית מחדש. אסטרטגיות אלו אינן מתמקדות במבנה יחיד, אלא ברשת קשרים ומעברים, המייצרת חווית שימוש שוויונית ודינמית:

1. פתיחת הצירים המרכזיים לזרימת תנועה אזרחית לצד תנועה ממסדית, תוך הפיכת מעברי הביטחון לספים ציבוריים קריאים ונגישים.
2. יצירת חללים משותפים המתפקדים גם כמרחבי מפגש אזרחיים וגם ככיכרות ייצוגיות, כדי לגשר בין טקסיות לבין שימוש יומיומי.
3. היברידיות תכניתית, שילוב אזורי פעילות יום-יומיים כמו מסחר, תרבות ופנאי בלב המתחם הממסדי, לצמצום מרחקים חברתיים ומרחביים.⁷
4. הדגשת הרצף הירוק כמערכת מארגנת, המאפשרת הליכתיות, רכיבה ושימושיות בין מוקדי שלטון ושכונות מגורים.
5. הקצאת מרחבים למחלוקת פומבית, בהתאם למסגרת הדמוקרטית האגוניסטית, תוך תכנון לוגיסטיקות של ביטוי, מחאה ושיח פתוח.⁸

⁷ Richard Sennett, *Building and Dwelling: Ethics for the City* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018).

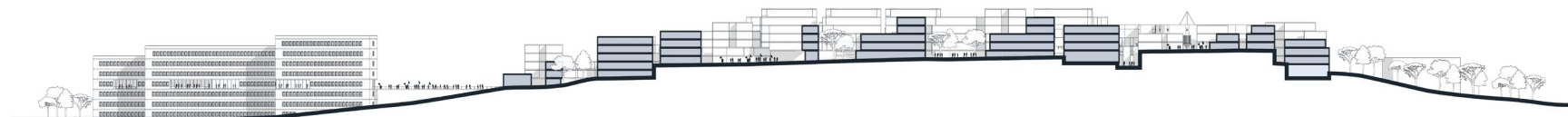
⁸ Chantal Mouffe, *Agonistics: Thinking the World Politically* (London: Verso, 2013).

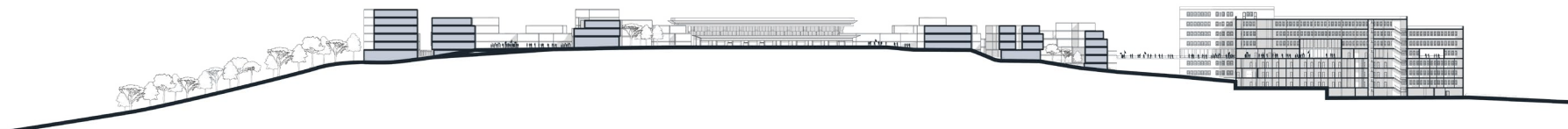
לתוך מערכת ה"שדה" נכללת פרוגרמה של מגורים. הבחירה לשלב מגורים במתחם השלטוני נובעת מהרצון להציב את חיי היום-יום במרכז המערכת, ולא בשוליה. יחידות המגורים מקיפות את רשת המרחבים הציבוריים, הפועלים בקני מידה שונים ולמטרות מגוונות, החל מאירועים קהילתיים ועד התכנסויות בעלות משמעות אזרחית רחבה. רשת תנועה מחברת בין המרחבים: בחלקה צירים ישרים וברורים, ובחלקה מסלולי שיטוט בין מבני המגורים. קומת הקרקע מוקדשת לפונקציות מסחריות וקהילתיות משתנות, וכך מייצרת זיקה יומיומית בין האוכלוסייה לבין המוסדות. מעליהן מתוכנן מגוון רחב של דירות בגדלים שונים, כדי לאפשר תמהיל חברתי רחב ככל האפשר, כהבעה מרחבית של עקרונות שוויון והכלה. מערכת התנועה נטמעת במערכת נופית המחברת את המתחם לגן סאקר ולעיר, ובכך יוצרת אינטגרציה מלאה בין מתחם השלטון לבין רקמת החיים העירונית.

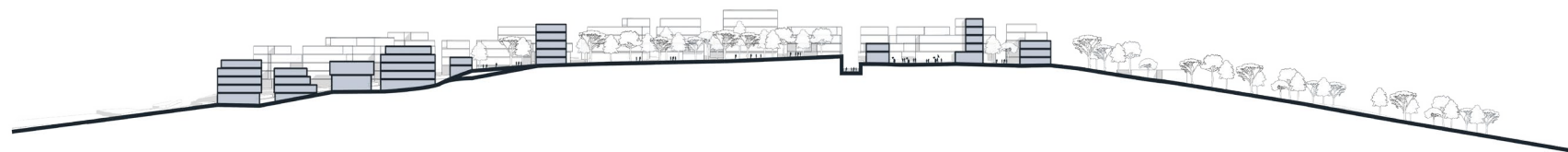
חתך צפון - דרום | מרחב המגורים בין רשויות השלטון
קנ"מ 1-500

חתך מזרח - מערב | גשר בינייני הממשלה ומרחבי הכיכרות
קנ"מ 1-500

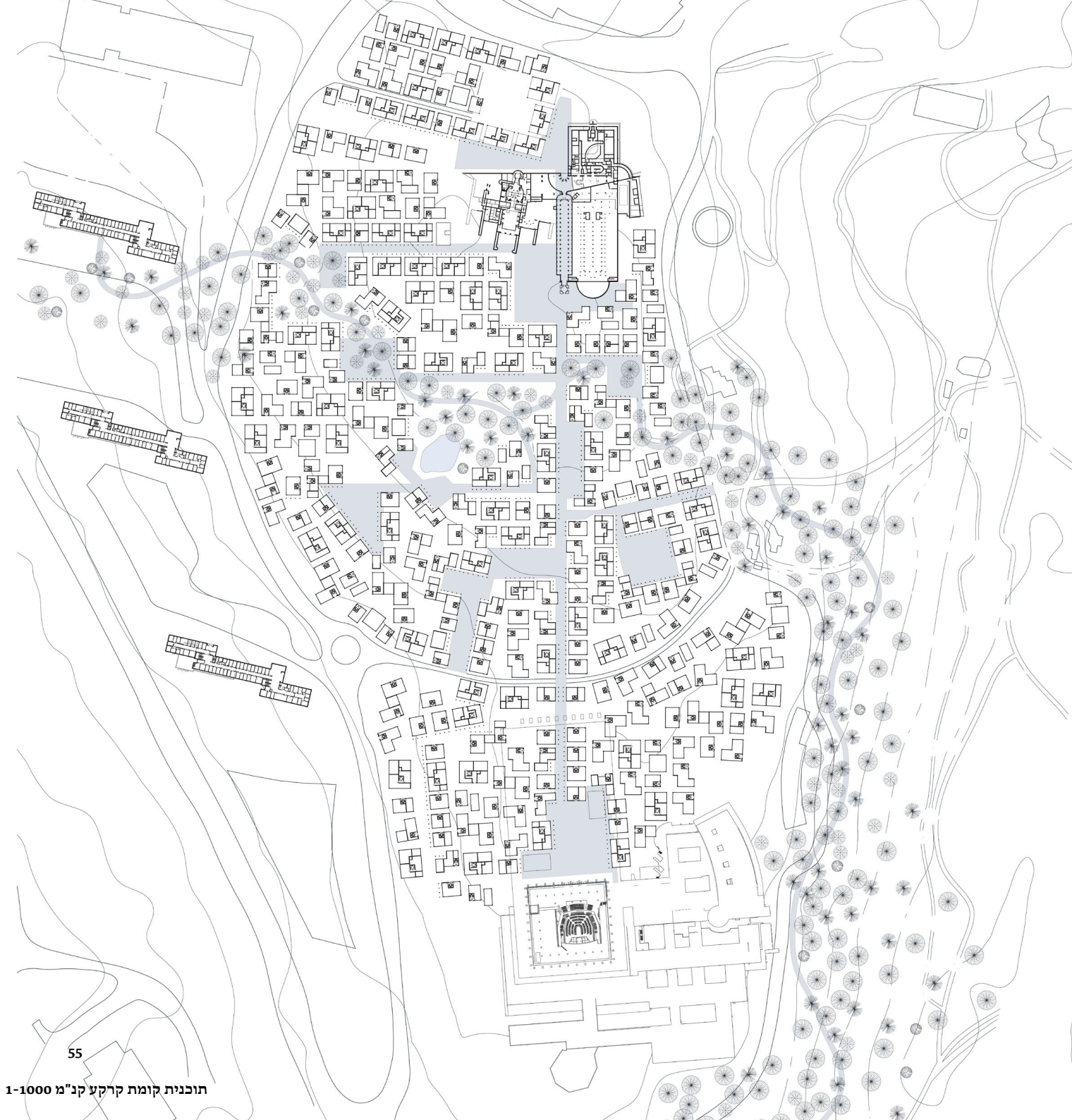

חתך מזרח - מערב | כיכר הכנסת והחיבור לבניין הממשלה
קנ"מ 1-500

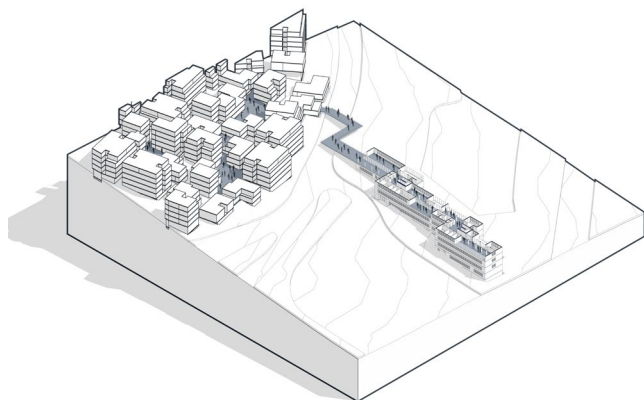
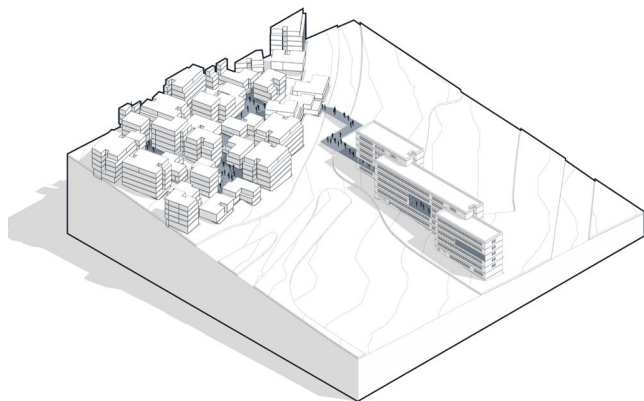

חתך מזרח - מערב | הציר הנופי
קנ"מ 1-500

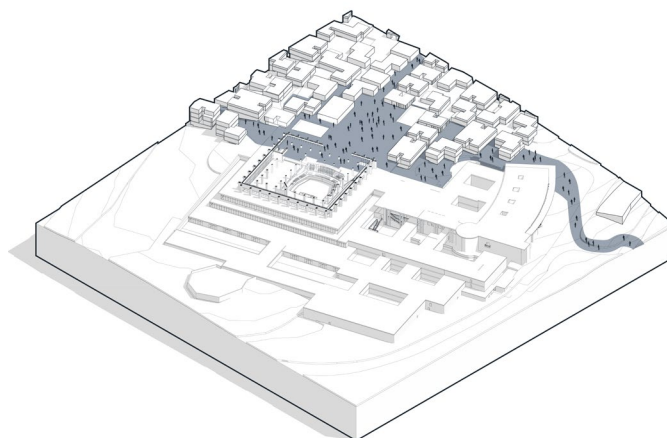
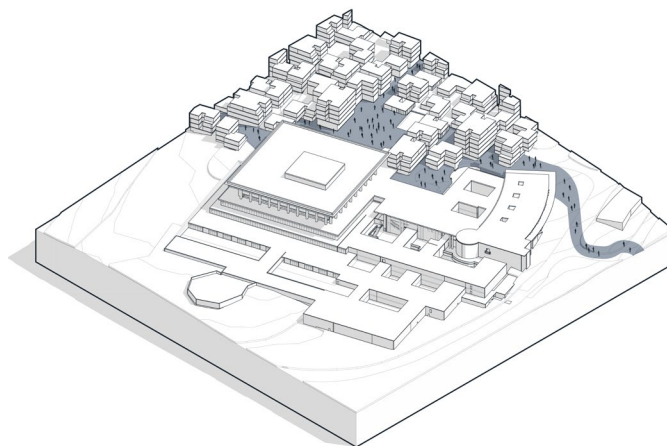
מרכיב יסודי בגישה זו הוא הטמעת מבני השלטון עצמם בתוך רשת התנועה. מפלס אולמות המשפט של בית המשפט העליון נפתח והופך לציר תנועה פעיל המחבר את המזרח והמערב של המתחם באמצעות רחוב עירוני שכונתי. בדרך זו האזרחים הופכים לנוכחים יומיומיים במרחב המשפטי, והשופטים חווים את המרחב האזרחי כחלק מן הפעולה המוסדית. מהלך מקביל מוצע במשכן הכנסת. מפלס הכניסה ועד אזור המליאה מתפקד כמרחב פתוח המאפשר מבט פנימה אל תהליכי קבלת ההחלטות. כך מתאפשרת קרבה אזרחית, זכות מחאה ותמיכה, ונוצרים תנאים למודעות מתמדת של נבחרי הציבור לנוכחות העם שאותו הם מייצגים. המרחב מתלכד עם הכיכר המקדמת את משכן הכנסת, שתוכננה במקור על ידי יוסף קלווין. הכיכר אינה מנותקת מן המבנה, אלא הופכת למרחב ציבורי חי ונגיש, חלק אינטגרלי מן הקומפוזיציה האדריכלית, ומאפשרת מגוון שימושים. כך היא עוברת ממעמד טקסי גרידא אל תפקוד כמרחב דמוקרטי פעיל.

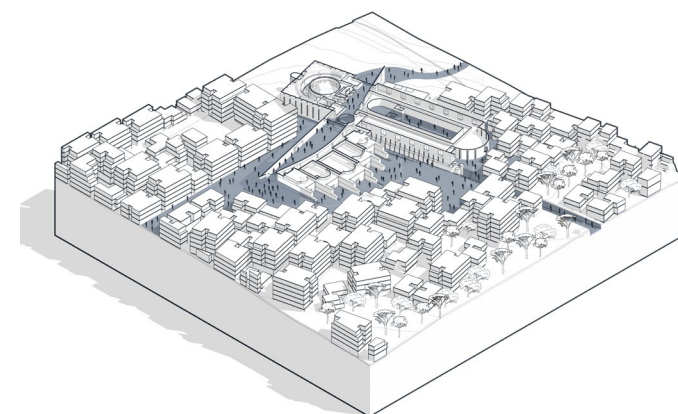
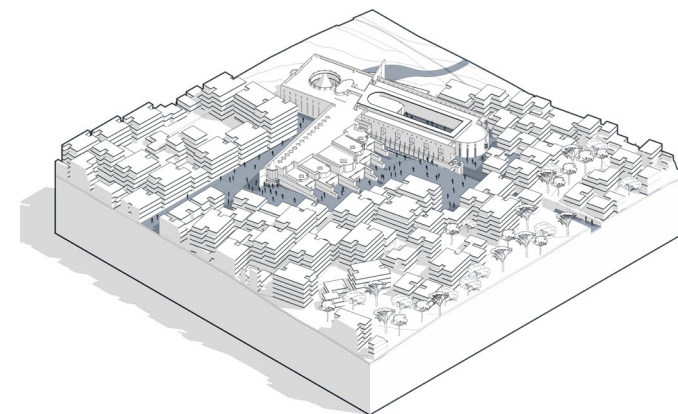
גשר מבני הממשלה

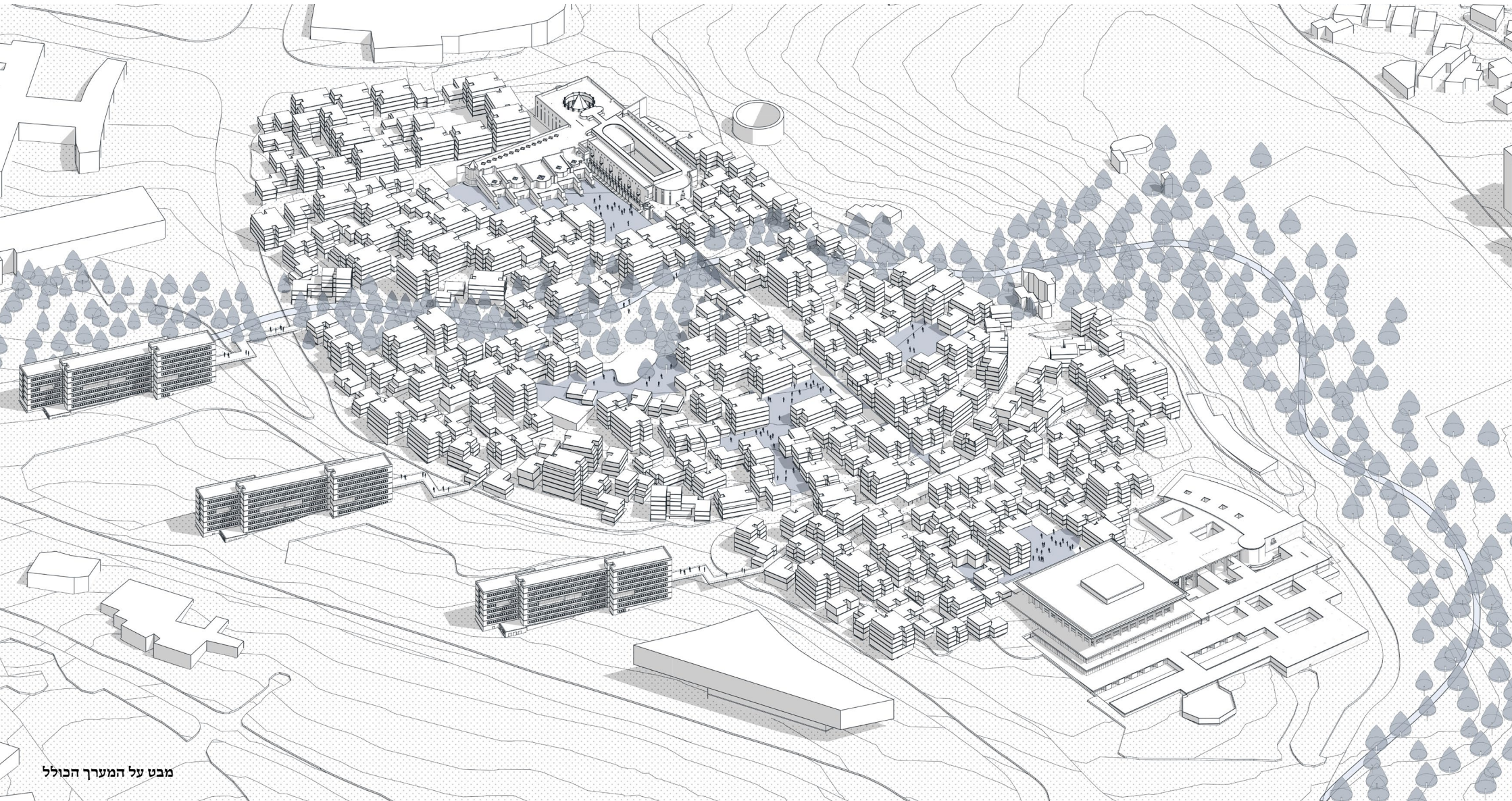

כיכר משכן הכנסת

כיכר בית המשפט העליון

מבט על המערך הכולל

לסיכום, אימון מושג ה"שדה" אינו מסתפק בהצעה צורנית, אלא מציע ארגון מחדש של יחסי הכוח בין שלטון לציבור במונחים מרחביים. הדמוקרטיה הייצוגית זוכה כאן לעוגן מרחבי ברור ומכבד, תוך פתיחת המערכת לשכבות של השתתפות יומיומית ולזירות לגיטימיות של מחלוקת, בהתאם למסגרות השתתפותיות ואגוניסטיות. באמצעות פירוק הריכוזיות המרחבית, תוכנית גמישה, וטוויית רשת קשרים בין מוסדות שלטון, מגורים ונוף, מתקבלת קריה שלטונית שהיא שדה חי של יחסי גומלין. זוהי אדריכלות המקדמת שקיפות, שותפות ונגישות, ומאפשרת חוויית דמוקרטיה שאינה רק רעיון פוליטי מופשט, אלא תרבות מרחבית יומיומית.

המרחב הציבורי אינו רק מקום פיזי, אלא אמצעי לעיצוב המציאות החברתית והפוליטית. על האדריכלות לשמש כתחום שבו ניתן להפעיל ערכים דמוקרטיים, לא רק דרך מבנים מונומנטליים או סמלים חזותיים, אלא גם דרך השפעה על הדרך בה הציבור תופס את המערכת השלטונית והפוליטית, תוך שימור המורשת, החזון והעתיד של העיר והמדינה.

- צימוקי, טובה. "מהפכה או הפיכה: המתח שבין בית המשפט העליון לכנסת". ynet, 2020.
- צבי אפרת. הפרויקט הישראלי: בנייה ואדריכלות 1948-1973. תל אביב: מוזיאון תל אביב לאמנות, 2004. כרכים 1-2.
- פז, יאיר. "ראשית התכנון של קריית הלאום כאתר סמלי ומרד הפקידים". ירושלים: מכון שכטר למדעי היהדות, 2018.
- וילנאי, זאב. ירושלים: העיר החדשה וסביבתה, כרך ד'. תל אביב: אחיעבר, 1976.
- יזהר, דקלה, ודפנה מתוק. "לדמיין מרחבים דמוקרטיים". בתוך: שרות בכירות, בעריכת טולה עמיר. ירושלים: מכון ון ליר.
- Allen, Stan. Points + Lines: Diagrams and Projects for the City. New York: Princeton Architectural Press, 1999.
- Habermas, Jürgen. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge, MA: MIT Press, 1996.
- Habermas, Jürgen. The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge, MA: MIT Press, 1989 [1962].
- Monk, Yascha. The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018.
- Mouffe, Chantal. Agonistics: Thinking the World Politically. London: Verso, 2013.
- Mouffe, Chantal. The Democratic Paradox. London: Verso, 2000.
- Sennett, Richard. Building and Dwelling: Ethics for the City. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018.
- Sert, Josep Lluís, Fernand Léger, and Sigfried Giedion. Nine Points on Monumentality. 1943.
- הרצל, בנימין זאב. אלטנוילנד. תרגום: מרים ברנשטיין-כהן. תל אביב: דביר, 1987.
- האזרחי, י'. "ארבעים עמודי הכנסת". מעריב, 1966.
- בר, דורון. אידיאולוגיה ונוף סמלי: קבורתם בשנית של אנשי שם באדמת ארץ ישראל 1904-1967. ירושלים: הוצאת מאגנס, 2015.
- דולב, דיאנה. "מגדל השן בקריית הלאום: התכנית האדריכלית לקמפוס בגבעת רם". זמנים: רבעון להיסטוריה, גיליון 91-92 (2006). תל אביב: החברה ההיסטורית הישראלית, אוניברסיטת תל אביב.
- הטיס רולף, שילה. "משכן הכנסת בגבעת רם: תכנון ובניה". קתדרה 96 (תמוז תש"ס): 137-163.
- חסון, שלמה. בין לאומיות לדמוקרטיה. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקר מדיניות, 2007.
- כרמי, רם. אדריכלות לרית. עיבוד טקסט: יוסף שרון; עריכת טקסט: דפנה רז; עיצוב גרפי, עריכת דימויים והפקה: מיכאל גורדון. תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2001.
- קרויאנקר, דוד. אדריכלות בירושלים - הבנייה המודרנית מחוץ לחומות - 1948-1990. ירושלים: כתר ומכון ירושלים לחקר ישראל, 1991.
- לוי, מיכאל. בניין בית-המשפט העליון בירושלים: תחרות אדריכלות. תל אביב: מוזיאון תל אביב, 1987.
- מלצר, נחום. ראיון אישי, 2025.
- נצן-שיפטן, אלונה. "יש אבנים עם לב אדם": על מונומנטים, מודרניזם ושימור בכותל המערבי". תיאוריה וביקורת 38-39 (חורף 2011): 81.
- רוטברד, שרון. אברהם יסקי - אדריכלות קונקרטית. תל אביב: בבל, 2007.
- סימפוזיון תוי. תווי: רבעון לאדריכלות, 1967.

